

РІДНА

Щомісячний науково-педагогічний журнал
ISSN 0131-6788.

ВЕРЕСЕНЬ

2000

ШКОЛА

спеціальний випуск

Криворізькому
державному
педагогічному
університету –
70 років!

Практична спрямованість еколого-краєзнавчої підготовки майбутніх учителів

Ніна ГНИЛУША.

доцент кафедри ботаніки та екології

Краєзнавство є потужною опорою й фактором екологічної освіти та виховання в загальноосвітній та вищій школах, особливо при підготовці майбутніх учителів.

У Криворіжжі на тлі значних порушень ландшафтної сфери краєзнавство стає не лише об'єктом копітких досліджень, пов'язаних з обґрунтуванням та реалізацією природоохоронних заходів, а й розкриває широкі можливості нетрадиційних підходів і розуміння зміненої людиною природи (2).

Для вирішення цієї мети актуальна і корисна організація в межах лісопарків Криворіжжя еколого-краєзнавчих стежок-маршрутів, при проходженні яких студент (учень) набуває як екологічні знання, так і краєзнавчі, оскільки пізнає ці взаємовідносини на конкретних прикладах.

Лісопарки являють собою гарну базу для проведення польових практик. Найбільш ефективно використання таких територій при вивченні антропогенно-природних комплексів. Особливості таких комплексів залежать від багатьох факторів: розташування в межах фізико-географічних районів, історії освоєння цих територій, а також сучасної специфіки господарювання. Слід звернути увагу на парадоксальне значення техногенно перетворених ділянок ландшафту Криворіжжя як рекреаційних зон (за межами промислового забруднення атмосфери великі простори відвалів гірничо-збагачувальних комбінатів у дивовижній та незвичній формі рельєфу, перепади висот, барвисті поєднання гірських порід, буяння дикої рослинності та розмноження тварин).

Ефективним засобом екологічного виховання може бути як безпосередня участь тих, хто навчається (студентів, учнів) у поліпшенні загального стану природних комплексів лісопарків (дотримання під час маршруту екологічно грамотної

поведінки на природі), так і побічна — підготовка (рекомендацій з охорони або оздоровлення місцевості).

Для проведення екскурсії в парк викладачу слід заздалегідь підібрати три різних біотици: 1) доглянуті квітники та клумби; 2) старі ділянки; 3) доглянуте водоймище. В кожному з них окремі групи студентів (учнів) виконують свої завдання. «Екологи» виявляють склад видів в екосистемі, на рослинах і тваринах вивчають адаптацію до умов життя, знаходять ланцюги живлення, ознайомлюються з практичними заходами, які проводить людина для підтримки окремих ділянок парку в належному стані, а також простежують негативні впливи на біоценоз і на його окремих представників, які обумовлені присутністю відпочиваючих і їхніми діями.

Комплексні біоекологічні екскурсії в природу мають на меті:

— вивчення видового складу рослин та тварин у навколишньому населеному пункті;

— ознайомлення з методами вивчення біологічних об'єктів у різних середовищах існування;

— набуття навичок упорядкування і оформлення найбільш простих і доступних колекцій;

— з'ясування екологічних зв'язків між членами біоценозу в різних екосистемах, їх пристосувань до умов життя;

— з'ясування впливу різних видів господарської діяльності людини на біогеоценоз;

— формування у студентів (учнів) навичок екологічно грамотної поведінки в природі, розвиток почуття бережливого ставлення до природних ресурсів Батьківщини.

При підготовці до екскурсії педагогу потрібно завчасно вирішити, які об'єкти, або їх частини, і в якій кількості можна взяти для колекції. При цьому він не повинен забувати про

проблеми екології, про необхідність охорони природи. Дбайливе ставлення до навколишнього світу має визначати поведінку людини на екскурсії. У зв'язку з цим при збиранні матеріалу треба брати тільки те, що необхідно, і стільки, скільки потрібно для роботи. Особливу увагу слід приділити тим живим об'єктам, які в нашій місцевості зустрічаються рідко і в малій кількості.

За результатами екскурсій в природу доцільним уявляється оформлення кожною групою студентів (учнів) невеликих письмових звітів, виготовлення колекцій рослин, безхребетних тварин та інше. В основу звіту можуть бути покладені результати записів, зроблених на екскурсії, з вказівкою таких моментів: характеристика місця роботи; опис погодних умов; методи вивчення біологічних об'єктів, результати спостережень і збирань; короткий опис зовнішнього вигляду, основних біологічних та екологічних рис найбільш масових видів.

Екологічне навчання в природі реалізується не лише як своєрідна форма, а й використовується постановка дослідницьких завдань, пошукових напрямів індивідуальної та групової роботи. Розвиваючи індивідуальну допитливість та прагнення багатьох студентів до самоутвердження й самореалізації, ми порушуємо нерозроблені проблеми чи аспекти цих проблем у вигляді задач, що розв'язуються студентами і слугують для їхнього самовдосконалення, дають певні попередні розвідувальні результати для поглиблених розробок чи висунення нових гіпотез із подальшою їх перевіркою. Ця форма екологічного навчання охоплює певну частину студентів і, як правило, продовжує розвивати дискусійну та проблемну постановку екологічних тем на лекціях, лабораторних заняттях, на

навчально-польовій практиці з курсу біології.

Краєзнавство як комплексна проблема і багатогранна сфера діяльності ще недостатньо теоретично й методологічно опрацьована. Ця галузь потребує не тільки цілеспрямованих, пошукових розробок, а й широкої пропаганди та фінансування для розв'язання локальних і регіональних екологічних і особливо конкретних природоохоронних проблем. У широкому колі питань краєзнавчої проблематики ми виділяємо: 1) ресурсо-визначальні, природоохоронні; 2) психологічні, інтелектуальні (духовність, гуманізм, екологічна свідомість, культура саморозвитку особистості краєзнавців), що в багатьох випадках проходять шлях від аматорства або поверхового спеціального вивчення до глибокого обміркованого розуміння та естетичного сприйняття цінностей живої та неживої природи рідного краю.

У числі взаємопов'язаних із краєзнавством проблем народної освіти передусім слід виділити екологічну освіту, в центрі уваги якої є екологічна свідомість не тільки як її мета, а й певний здобуток. Екологічна освіта — це вчення про прийдешню біосферу. Уявлення В.І. Вернадського про біосферу і ноосферу (1) та їх широка інтерпретація в наукових, філософських та публіцистичних працях складають сприятливі передумови розробки проблеми екологічної свідомості як парадоксу ноосферології в даний період. Контури ноосферології окреслюють багато сторін людського буття, пізнання і практики, як нині, так і в майбутньому. Традиційно ноосферний етап пов'язується з невичерпністю всебічного розвитку людини, її самовдосконалення, ростом і реалізацією інтелектуальної могутності, духовних і фізичних сил, творчих здібностей.

Екологізація навчання є тією фундаментальною тенденцією сучасності, яка визначає формування ноосферології, конкретне втілення в життя її принципів у напрямі: а) компенсації порушень у біосфері; б) стимуляції таких функцій біосфери, як самоочищення, самовідтворення, саморегуляція; в) становлення екологічної свідомості, мислення, культури, етики в людському суспільстві.

Розглядаючи екологічну свідомість досить широко, ми визначаємо її як: особливу форму сприйняття, розуміння навколишнього світу і мотивацію діяльності в ньому; сукупність норм і правил вивчення та впливу на середовище; комплекс

внутрішніх настанов поведінки; здатність до екологічного мислення; спосіб адаптації людини в умовах техногенезу; шлях людини до виживання і перехід на рівень гармонійної взаємодії з довкіллям; своєрідну форму бачення світу, яка визначає поведінку людини на основі наукового та інтуїтивного розуміння всіх процесів і явищ на земній кулі; таке сприйняття навколишнього середовища, коли людина в своїй діяльності керується екологічними принципами та законами; усвідомлення людиною своєї залежності від раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища; індивідуальну позицію, що характеризує ставлення людини до природи та її цінностей.

Багатоваріантне визначення терміна *екологічна свідомість* є доцільною і необхідною, на нашу думку, умовою розширення уявлень, теоретичного та методологічного обґрунтування раціональної діяльності людини в сфері природокористування, реалізації адаптивних стратегій оптимізації ландшафту.

Кафедри географічного та природничого факультетів мають досить багатий досвід еколого-краєзнавчої підготовки студентів, однак реалізація його не завжди виявляється досить ефективною для масового залучення студентів до дослідництва за інтересами, вироблення нестандартного мислення, відмовлення від альтруїстичного колективізму на користь індивідуальної дослідницької роботи. Разом з тим, у полях нетрадиційних і неформальних впливів об'єктивно закріплюються позитивні якості особистості чи компенсуються негативні риси характеру, світосприйняття і світорозуміння.

Екологічне навчання в природі підкріплюється не лише нетрадиційними підходами, а й використанням парадоксів у розумінні сутності і ролі перетворюваних ділянок ландшафту.

Екологічне навчання і виховання реалізується також на основі практичної та аналітичної краєзнавчої роботи, що включає історіографію, топоніміку, деякі аспекти етнографії. Вона сприяє не лише формуванню екологічного мислення, а й зростанню національної самосвідомості суб'єктів (студентів, учнів), нетрадиційних і традиційних форм впливу.

Висунення гіпотез і пошуки варіантів правильних пояснень екологічних явищ у природі служать суттєвим фактором підвищення інтелектуальної активності і відповідають вимогам розвивального навчан-

ня. Участь у практичних природоохоронних заходах, фізична праця (посів трав, посадка дерев'янисто-чагарникових порід та ін.), індивідуальні спостереження створюють виключні можливості для саморозвитку і самовдосконалення майбутніх учителів.

Нетрадиційні форми екологічного навчання і нестандартні підходи в ряді випадків не є самоціллю чи пануючим напрямом нашої роботи зі студентами. Ми вважаємо, що необхідне правильне поєднання і чергування формальних і неформальних підходів до навчання студентів, що особливо важливо в період значних змін в житті суспільства, суспільній свідомості.

Демократизація, екологізація і гуманізація навчання створюють широке тло для оновлення вузівської підготовки вчителів, особливо біології і географії.

Загальні негативні наслідки техногенного перетворення середовища відіграють, без сумніву, негативну роль в оцінці людської діяльності. У зв'язку з цим, в екологічній освіті студентів ми вважаємо особливо ефективним і необхідним використання оптимістичного висвітлення сучасного і майбутнього планети і людства, що відповідає провідним ідеям ноосферології, незважаючи на їх складність, деяку утопічність.

Оптимізм, як форма світосприймання, особливий інтелектуальний та душевний стан, як внутрішні настанови та особливості поведінки, що базуються на вірі та впевненості в краще майбутнє значною мірою характеризує молодь. Цей важіль молодіжного бачення дійсності активно використовується нами як визначальний фактор екологічної виховної роботи зі студентами. Витоки такого оптимізму ми вбачаємо в історії народу, в прикладах збереження й відновлення ландшафтів у вітчизняній та світовій практиці.

У широкому спектрі практичного вивчення рідного краю насамперед привертають увагу загально визнані природні цінності ландшафту, ділянки та об'єкти ландшафту, що потребують охорони, вивчення біокліматичних рослинних та тваринних ресурсів, визначення і розмноження цінних видів рослин і тварин.

Література

1. Вернадський В.І. Роздуми натуралиста. Кн.2. — М., 1977.
2. Шанда В.І., Гнитуша Н.В. Географічне краєзнавство і екологічна освіта: загальні і теоретичні питання // Система виховання у вищій і середній школі. — М., 1991.